

Kos o Zoisu

Luka Vidmar

Janko Kos je velik del svojih raziskav in objav namenil razsvetljenski književnosti in kulturi. V naslovih teh del se od razsvetljenskih literatov daleč najpogosteje pojavlja Valentin Vodnik, nato Anton Tomaž Linhart, le izjemoma pa Žiga Zois (npr. Kos, 1982). Čeprav se je Kos res najbolj poglobljeno ukvarjal z Vodnikom, saj je med drugim uredil njegovo zbrano delo (Vodnik, 1988) in mu posvetil samostojno monografijo (Kos, 1990), bi bila povsem napačna domneva, da je puščal Zoisu ob strani. V resnici ga je vedno znova obravnaval kot eno najpomembnejših osebnosti slovenske literarne in kulturne zgodovine, leta 2019, ob dvestoletnici njegove smrti, tudi izrecno kot »osrednjo osebnost slovenskega razsvetljenstva« (Kos, 2019).

Odsotnost Zoisovega imena v naslovih Kosovih del je na eni strani odraz posebnega načina Zoisovega delovanja in na drugi strani posledica Kosove metode pri obravnavanju tega delovanja. Zois namreč kljub nadarjenosti za literarno ustvarjanje in znanstveno raziskovanje ni napisal in ohranil veliko zaključenih del, še manj pa jih je objavil. Zaradi osebnostne skromnosti, zadržanosti in previdnosti mu je veliko bolj ustrezala vloga mentorja in mecena, v kateri se je lahko posvečal spodbujanju, dopolnjevanju, omogočanju in povezovanju dela drugih (Gspan, 1956, 382; Kos, 1974, 66). Kos je zato še podrobneje kot maloštevilna ohranjena Zoisova literarna dela obravnaval njegov (pogosto na zunaj ne zelo

viden, vendar ključen) prispevek k razvoju Vodnikove poezije ter slovenskega razsvetljenstva in preroda sploh. Pri tem je preverjal ugotovitve starejših literarnih zgodovinarjev, med njimi Franceta Kidriča in Alfonza Gspana, in jih povezoval z lastnim preučevanjem virov, predvsem iz Zoisove in Vodnikove rokopisne zapuščine v Narodni in univerzitetni knjižnici. To ga je pripeljalo do vrste novih spoznanj o Zoisu kot razsvetljencu, pesniku, Vodnikovem mentorju in osrednji osebnosti slovenskega razsvetljenstva.

Zois kot razsvetljenec

Kos je podobno kot starejši literarni zgodovinarji v Zoisovi osebnosti prepoznaval vrsto izrazito pozitivnih lastnosti, med njimi notranjo uravnoveženost, stvarnost, strpnost, kultiviranost, razgledanost, družabnost in spretnost organiziranja (Kos, 1974, 65). Toda v primerjavi z večino predhodnikov se je bolj poglobil v Zoisov svetovni nazor, ki se je tako pokazal v kompleksnejši podobi. V tem pogledu je Kos nadaljeval natančen Gspanov prikaz Zoisove miselnosti (Gspan, 1956, 380–381; Gspan, 1969, 148–149).

Kosove razprave so Zoisa predstavljale kot zmernega, nekoliko na konservativno stran nagibajočega se razsvetljenca, racionalista in empirista, zainteresiranega za izobrazbo ljudstva in splošen napredek človeštva. Pri njem so zaznavale vpliv zahodnoevropskega, zlasti francoskega in angleškega razsvetljenstva, ki se je prepletal s tradicionalno nemško kulturo in novim zanimanjem za slovanske kulture. Kos je Zoisovo »sredinsko« duhovno pozicijo, ki se je izogibala skrajnostim, na primer ateizmu in materializmu, večkrat primerjal – *mutatis mutandis* – z Voltairovo (Kos, 1974, 66; Kos, 2007, 109; Kos, 2023).

Kos je prepričljivo pokazal, da so se kljub temu splošnemu razsvetljenskemu okviru Zoisovi pogledi na transcendenco, vero in religijo spreminjali, delno najbrž zaradi osebnih izkušenj (staranja in bolezni), delno zaradi zunanjih pretresov (francoske revolucije in napoleonskih vojn): v mladosti se je Zois približeval prostožidarstvu in morda deizmu, v zrelih letih pa vračal k tradiciji, krščanstvu in Cerkvi, verjetno celo z janzenističnim pridihom (Kos, 1974, 66; Kos, 1982, 405; Kos, 1996, 70, 72–73). Kos je utemeljeno poudarjal, da je Zois ne glede na omenjene spremembe vedno pripadal razsvetljenstvu in bil v verskem pogledu

blizu razumnemu krščanstvu v Lockovi tradiciji: razvil je versko toleranco, ni pa prevzel proticerkvenih stališč (Kos, 1996, 72–73; Kos, 2007, 98, 109–110; Kos, 2023). Pred Kosom so slovenski literarni zgodovinarji domači »janzenizem« (pravilneje: reformni katolicizem), tesno povezan s terezijanskimi in predvsem jožefinskimi cerkvenimi reformami, prenagljeno izključevali iz razsvetljenstva oziroma so razsvetljenstvo prepoznavali le v njegovi najbolj laični in svobodomiselnih različici (prim. Kos, 2001, 59).

Z ozirom na politiko je Zojs po Kosovem mnenju, skladnem z Gspanovim, ostajal zvest Avstriji in Habsburžanom, podpiral je razsvetljeni absolutizem vključno s cerkvenimi reformami, naravnanimi proti redovništvu. Kritičen je bil le do reform, ki so škodovala njegovemu gospodarstvu, omejevale zemljiškoposestne pravice in uveljavljale nemščino kot uradni jezik (Kos, 1996, 73; Kos, 2007, 110; Kos, 2023). »Gotovo je bil nasproten jakobinski diktaturi in njeni egalitarni demokraciji« (Kos, 2023), prav tako se po Kosu ni mogel izreči za republikanstvo, premišljeval je kvečjemu o ustavni monarhiji po angleškem zgledu. Nenaklonjen je bil tudi Napoleonovemu imperializmu in Ilirskim provincam, čeprav je sprejemal uveljavljanje slovenščine v šolstvu pod francosko oblastjo, pozdravil pa je vrnitev Avstrije in obnovo evropskega političnega reda po dunajskem kongresu (Kos, 1996, 73; Kos, 2007, 109–110; Kos, 2023).

Kos je ugotavljal, da je bil Zojs značilen razsvetljenec tudi po svojih zanimanjih: nista ga privlačili teologija in metafizika, temveč naravoslovje in tehnologija, posebej mineralogija in metalurgija (Kos, 2023). Podobno kot drugi slovenski razsvetljenci se ni ukvarjal s temeljnimi filozofskimi in družbenimi vprašanji tistega časa, ampak se je raje posvečal praktičnim nalogam (Kos, 1980, 29, 32–33; Kos, 2007, 106; Kos, 2023). Po Kosu je gojil duhovno kulturo, ki je bila »docela posvetna, razumska in izkustvena, oprta na znanosti 17. in 18. stoletja, koristne socialnemu in gospodarskemu razvoju, obenem pa z močnim deležem humanističnih ved in umetnosti, ki naj ljudi kultivirajo, izobražujejo in vzgajajo« (Kos, 2023). Iz te značilno razsvetljenske usmeritve je Kos izpeljeval še Zoisovo ljubezen do gledališča in glasbe ter do literature in poezije. Poleg tega je lucidno opazil Zoisovo majhno zanimanje za likovno umetnost, čeprav za to posebnost ni našel dokončne razlage – nakazal je le možnost odklonilnega odnosa slovenskih razsvetlencev do baročne umetnostne tradicije (Kos, 2023).

Dodatno potrditev za Zoisovo dosledno razsvetljsko usmeritev v svetovnem nazoru, znanosti in literaturi je Kos odkrival v sestavi njegove knjižnice, ki jo je označil za »skoraj popoln zaris evropskega razsvetljenstva« (Kos, 2023). V njej je opazal dela vodilnih razsvetljencev in uravnoteženo zastopanost različnih področij znanosti in umetnosti, kakršne ni dosegal nihče od Zoisovih sodelavcev. Razsvetljski okus se je po Kosu kazal tudi v literarnih preferencah: Zoisu je bil od klasikov najljubši Horacij »s svojo življenjsko skepso, razumnim hedonizmom in satirično kritičnostjo«, medtem ko so novejši avtorji, med njimi Voltaire, Swift, Pope, Wieland in Blumauer, pričali o tem, da mu je blizu »razumno in skeptično, pa vendar radoživo dojemanje življenja skozi humorno, parodično, satirično in celo burkaško prikazovanje«, vendar vse v mejah življenjske modrosti (Kos, 2023, gl. tudi Kos, 2001, 45).

Zois kot pesnik

Kos je ugotavljal, da je bilo Zoisovo literarno delo razmeroma obsežno, vendar se je ohranilo le nepopolno. Od njegovih slovenskih pesmi je omenjal ali obravnaval predvsem prevode italijanskih arij, lahkotne pesmi v obliki alpskih poskočnic, prevod Bürgerjeve »Lenore« ter verzni zgodbi »Mačka« in »Efeška vdova« (npr. Kos, 1982, 405). Ni se posebej ukvarjal s problemom prevodnega ali izvirnega značaja teh del, ampak si je v zvezi z njimi zastavljal predvsem dve vprašanji – o prevladujoči slogovni usmeritvi in o literarni kvaliteti.

Glede sloga je Kos dosledno zagovarjal tezo, da je Zois (skupaj z drugimi osrednjimi slovenskimi avtorji tega časa) pripadal »razsvetljenstvu ne samo v smislu posebne duhovnozgodovinske strukture, ki obvladuje celotno dobo, ampak tudi v pomenu posebne historične literarne smeri«. Zoisovo pesništvo kot celoto je torej uvrščal v razsvetljsko literaturo, posamezne druge sestavine v njegovih tekstih, ki bi lahko prihajale že iz predromantike, pa je označeval le za delne, brez prave funkcije (Kos, 2001, 45–48, 58). Tako je »Mačko« povezoval z značilno Zoisovo razsvetljsko poetiko, »Efeško vdovo« pa s francoskimi in italijanskimi rokokojskimi zgledi. Tudi v predelovanju ljudskih viž z ljubezensko vsebino ni prepoznaval predromantičnih prvin, temveč izključno racionalni empirizem. Predvsem ta naj bi namreč Zoisa in druge slovenske razsvetljence vodil »k preprostim ljudskim pesmim kot

legitimni sestavini tistega izkustva, ki jim je bilo najvišje merilo za resničnost literarnega dela«. Celó v prevodu »Lenore« Kos ni videl Zoisovega stika s pristno predromantično problematiko, temveč – verjetneje – zanimanje za usedline ljudskega pesništva (Kos, 2001, 46–48).

Kos sprva Zoisovim pesmim, na primer prevodu »Lenore« – podobno kot Gspan (1956, 383) –, ni pripisoval velikega uspeha in jih niti ni imel za njegova pomembnejša dela (Kos, 1974, 66). Ščasoma je svojo sodbo, spet podobno kot Gspan (1969), omilil. Tako je ocenil, da je Zois s prevodom »Lenore« nakazal pot Prešernovi prepesnitvi in z obratom k italijanski metriki usmeril slovenske pesnike od nemških k romanskim vzorcem. Zois je po Kosovem mnenju »spretno uporabil verzne oblike sekstine in stance ter s tem prvi sprejel romansko verzno tradicijo, iz katere je nastala Prešernova vrhunska poezija« (Kos, 2023).

Zois kot Vodnikov mentor

Zois je Kosa bolj kot samostojen ustvarjalec zanimal kot mentor, posebej Vodnikov. Kos je Zoisov prispevek k Vodnikovi karieri, znanstvenemu delu in literarnemu ustvarjanju, predvsem pesništvu, najbolj obširno obravnaval v geslu o Vodniku v *Slovenskem biografskem leksikonu* (napisanem skupaj z Jožetom Toporišičem), opombah k Vodnikovemu *Zbranemu delu* in monografiji *Valentin Vodnik*. Pri opredeljevanju Zoisove pomoči Vodniku na njegovi poklicni poti je, na primer, z opiranjem na starejšo literaturo omenjal Zoisova prizadevanja iz let 1795 in 1796, da Vodnika s Koprivnika premestijo v Ljubljano, na podlagi analize primarnih virov pa postavljaj v širši historični kontekst Zoisovo priporočilo Metternichu iz leta 1816, naj Vodnika imenujejo za profesorja slovenščine na ljubljanskem liceju (Kos, 1988). Z ozirom na znanost je Kos navajal predvsem Zoisovo usmerjanje Vodnika na področju geologije (zbiranje kamnin po Triglavskem pogorju), slovaropisja (zbiranje besed za Kumerdejev slovar in pozneje sestavljanje lastnega slovarja) in slovničarstva (pisanje lastne slovnice in prispevka za Kopitarjevo slovnico) (Kos, Toporišič, 1986; Vodnik, 1988; Kos, 1990). Glede na Vodnikovo literarno in publicistično dejavnost je Kos omenjal možno Zoisovo prizadevanje za izdajanje *Lublanskih novic* in njegovo morebitno gmotno podporo pri natisu zbirke *Pesme za pokušino* (Kos, Toporišič, 1986, 513–514).

Daleč največ pozornosti pa je Kos posvetil Zoisovi vzgoji Vodnika kot pesnika oziroma Zoisovim navodilom za pisanje pesmi, ki jih vsebuje devet ohranjenih pisem Vodniku iz let 1794 in 1795. Kos je enako kot njegovi predhodniki, zlasti Gspan (1956, 385), prepoznal odločilnost Zoisove spodbude, ki je Vodnika po večletnem premoru usmerila v ponovno pisanje pesmi, in sicer za *Veliko pratiko*. Toda starejši literarni zgodovinarji so imeli Zoisova pisma Vodniku (in drugim sodelavcem) zgolj za »dokument« ali »pričevanje« (npr. Gspan, 1956, 383–386), tj. pojasnjevalno gradivo o nazorih Zoisovega kroga (Vidmar, 2010, 12). Kos pa pisem ni imel le za najpomembnejša Zoisova dela in »vrh razsvetljenske korespondence [na Slovenskem]« (Kos, 1974, 65–66), ampak jih je, čeprav napisana v nemščini, skupaj z Vodnikovim pesništvom ter Linhartovo dramatiko in zgodovinopisjem uvrščal v sam »vrh slovenskega razsvetljenstva in njegove literature« (Kos, 1980, 28).

Po Kosu je bila namreč v teh pismih najbolje formulirana poetika slovenskega razsvetljenstva: ta je bila še izrazito normativna in klasicistična, izhajajoča iz Horacija, Boileauja in Batteuxa ter temelječa na racionalizmu, kljub temu pa je imela v Zoisovi konkretni rabi že empiristični značaj (Kos, 1980, 31; Kos, 2001, 43). Kos je empirizem odkrival predvsem v Zoisovih svarilih pred nabreklostjo Denisovega nemškega prevoda *Ossianovih spevov*, v poudarjanju pomena okusa, usmerjanju Vodnika v ustvarjanje v ljudskem tonu, torej v bližanju literarnega pisanja človekovemu čutnemu izkustvu, ter v odločitvi za akcentuacijsko načelo pri vprašanju verza, ki je ustrezalo možnostim slovenskega jezika (Kos, 2001, 31–32, 44–45).

Po Kosovem mnenju je Zois, ki se je v omenjenih pismih izkazal kot razumen in bistroiden, prvi pravi slovenski literarni kritik, močno vplival na izoblikovanje Vodnikovega zrelega pesništva (Kos, 1979; Kos, 1982, 405; Kos, 2023). Zoisova kritika je po Kosu zadevala predvsem jezikovno, stilno in estetsko plat pesmi, vsebinsko pa je Vodnika usmerjala od starejših baročnih vzorcev k stvarnim snovem, primernejšim za preprostega slovenskega bralca, in s tem k izobraževanju ljudstva v duhu razsvetljenstva (Kos, Toporišič, 1986, 512). Ne nazadnje je Kos visoko ocenil tudi formo Zoisovih pisem, napisanih v »jasnem in prikupnem slogu, s pretehtano razporeditvijo misli« (Kos, 1974, 66).

Zois kot osrednja osebnost slovenskega razsvetljenstva

Kos je veliko prispeval k natančnejši opredelitvi in uporabi pojmov *razsvetljenje* in *prerod* v periodizaciji slovenske književnosti in kulture, s tem pa tudi k boljši pojasnitvi Zoisove vloge v obdobju med sredino 18. in sredino 19. stoletja. Kidrič je pred drugo svetovno vojno omenjeno dobo označeval s *prerodom*, Gspan pa je ta pojem pod vplivom sodobne literarne vede omejil na zunajliterarno dogajanje ter dal pri opredeljevanju književnosti in kulture Zoisovega časa prednost *razsvetljenstvu* (Kidrič, 1978, 242–243; Gspan, 1956, 329–331). Pogačnikov manj prepričljiv poskus vpeljave pojmov *klasicizem* in *predromantika* namesto *razsvetljenstva* (Pogačnik, 1969) ni uspel, saj je Kos po Gspanu utrdil razumevanje slovenske književnosti in kulture med *Kraynsko grammatiko* in *Krajnsko čbelico* kot razsvetljenske, sicer zaznamovane s prerodom (Kos, 1986, 63).

Kos je Zoisu podobno kot Gspan vedno pripisoval osrednjo in vodilno vlogo v slovenskem razsvetljenstvu, njegov krog pa je imel za vrh tega obdobja slovenske književnosti in kulture (Kos, 2007, 79). Po Kosovem mnenju je bil Zois »najizrazitejši slovenski razsvetljenec« (Kos, 1974, 66), človek, ki je »v svojem življenju in delu najčisteje utelesil tisto, čemur se lahko reče duh razsvetljenstva« (Kos, 2023), in »središče takratnega sl[ovenskega] preroda« (Kos, 1982, 405). Deloval je namreč kot mecen, mentor in voditelj več generacij slovenskih literatov in znanstvenikov (Kos, 1982, 405), ki jih je povezoval s tujimi slavisti in drugimi učenjaki ter tako »vpenjal v evropsko kulturno in znanstveno mrežo«. Po Kosovem mnenju je bil Zois (po Trubarju in Schönlebnju) tretja osebnost s tovrstnim pomenom v zgodovini slovenske književnosti in kulture (Kos, 2023).

Kos je bil vedno pozoren na posebno socialno, duhovno in značajska izhodišča, ki je Zoisu omogočilo prevzem tako pomembnega mesta v slovenskem razsvetljenstvu. Ugotavljal je, da je Zois po izvoru v bogati plemeniteni družini oziroma po visokem socialnem položaju izstopal med ostalimi slovenskimi razsvetljenci (Kos, 1986, 93; Kos, 2016, 77; Kos, 2023). Prednost pred njimi je imel – po Kosovem mnenju – tudi zaradi izrazito sredinskega ali zmernega razumevanja razsvetljenstva, saj je lahko le s takšnega položaja povezoval stališča svojih sodelavcev, ki so se pogosto umeščala v nasprotujoče si idejne tokove, na

primer jožefinizem, demokratizem, frankofilstvo, avstrofilstvo in janzenizem. Ne nazadnje so ga v središče slovenskega razsvetljenstva postavljale njegove osebne lastnosti, s katerimi je premagoval tovrstne razlike, dejavnosti sodelavcev pa je »povezoval, usklajeval in usmerjal k skupnemu cilju« (Kos, 1996, 73; Kos, 2007, 109–110; Kos, 2023).

Ne nazadnje je Kos Zoisa postavljaj v središče svoje teze, da izvira slovenski prerod iz razsvetljenstva. Tako je nasprotoval Dušanu Pirjevcu, ki je začetek slovenskega preroda videl šele v predromantiki, Zoisu pa ni odrekal le vloge organizatorja preroda, ampak je postavljaj pod vprašaj celo njegov mentorski položaj med sodelavci (Pirjavec, 1957, 546, 550–552). Po Kosovem mnenju, oprtem na uveljavljene ugotovitve in interpretacije Kidriča, Slodnjaka in Gspana, je bil Zoisov krog (z Zoisom kot nesporno osrednjo osebnostjo) glavno gibalo preroda po Pohlinu in Kumerdeju ter kot tak zaslužen za nastanek prvih jasnih formulacij slovenske narodne zavesti in tudi prvih političnih zamisli o odnosu Slovencev do države. Te zamisli so preigravale več variant državne ureditve v povezavi z drugimi južnoslovanskimi narodi, med njimi Zoisovo podpiranje Ilirskega kraljestva kot države južnih Slovanov pod habsburško krono z glavnim mestom v Ljubljani. Kos je sicer ugotavljal, da Zois ni bil naklonjen stapljanju Slovencev z drugimi južnimi Slovani, saj je z Vodnikom preprečil poskus uvedbe ilirščine (srbohrvaščine) kot enotnega slovanskega knjižnega jezika v nižjih šolah Ilirskih provinc, da pa tudi še ni dal dokončnega odgovora na vprašanje o možnosti razvoja Slovencev v samostojen narod (Kos, 1988; Kos, 1996, 73–74, 81–82; Kos, 2016, 78; Kos, 2023). V zvezi s tem je treba omeniti, da je Kidrič znameniti Zoisov pogovor z Metternichom iz leta 1816 interpretiral selektivno, saj je v njem poudarjal le Zoisovo podporo Vodnikovi kandidaturi za profesorja slovenščine oziroma njegovo opravičevanje profrancoske *Ilirije oživiljene* (Kidrič, 1929–1938, 562, 609–610). Šele Kos je pokazal, da je Zois svoj zagovor Vodnika vključil v še pomembnejšo, osrednjo temo pogovora z Metternichom – ustanavljanje Ilirskega kraljestva in oblikovanje njegovega južnoslovanskega značaja (Kos, 1988, 28–30; Vidmar, 2020, 244). Vsekakor so Slovenci po Kosovem mnenju tudi po Zoisovi zaslugi tedaj iz nadnacionalne krščanske skupnosti prehajali v nacionalno kulturno skupnost oziroma iz nadnacionalne stanovske v nacionalno meščansko družbo (Kos, 2016, 80).

Sklep

Kosova dognanja o Zoisu bodo zanesljivo ostala temelj, na katerem bodo gradile tudi naslednje generacije raziskovalcev. Te bodo še neznane podatke lahko iskale v ne povsem pregledani Zoisovi korespondenci in drugih virih, ohranjenih v slovenskih in drugih knjižnicah, muzejih in arhivih. Brez dvoma bodo izziv našle tudi v novih vsebinskih in formalnih analizah Zoisovih literarnih in drugih del, ki skrivajo še veliko nepojasnjenih mest. Gotovo pa bodo v slovenski literarni in kulturni zgodovini ter nacionalnem kolektivnem spominu utrjevale podobo Zoisa kot osrednje, vodilne in izjemno pozitivne osebnosti slovenskega razsvetljenstva in preroda, ki jo je po neuspešnem Pirjevčevem poskusu drugačne interpretacije obranil Kos.

Literatura

- Gspan, Alfonz, 1956: Razsvetljenstvo. V: *Zgodovina slovenskega slovstva. I. Do začetkov romantike* (ur. Legiša, Lino). Ljubljana: Slovenska matica. 327–440.
- Gspan, Alfonz, 1969: Tri nova Zoisova slovenska pesemska besedila. *Slavistična revija*. 18/2. 119–181.
- Kidrič, France, 1929–1938: *Zgodovina slovenskega slovstva. Od začetkov do Zoisove smrti. Razvoj, obseg in cena pismenstva, književnosti in literature*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Kidrič, France, 1978: *Izbrani spisi. 2* (ur. Dolinar, Darko). Ljubljana: SAZU.
- Kos, Janko, 1974: *Pregled slovenskega slovstva za srednje šole*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Kos, Janko, 1979: Meditacija o kritiku. V: *Sodobni slovenski esej* (ur. Kos, Janko). Ljubljana: Mladinska knjiga. 413–426.
- Kos, Janko, 1980: Tipološke značilnosti slovenskega razsvetljenstva v evropskem kontekstu. V: *Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi* (ur. Paternu, Boris). Ljubljana: Filozofska fakulteta. 27–36.
- Kos, Janko, 1982: Zois, Žiga (Sigismund), baron Edelsteinski. V: *Slovenska književnost* (ur. Kos, Janko in Dolinar, Ksenija). Ljubljana: Cankarjeva založba. 405–406.
- Kos, Janko, 1986: *Razsvetljenstvo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

- Kos, Janko, 1988: Valentin Vodnik kot nacionalnopolitični pesnik slovenskega razsvetljenstva. *Slavistična revija*. 36/1. 13–32.
- Kos, Janko, 1990: *Valentin Vodnik*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- Kos, Janko, 1996: *Duhovna zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Kos, Janko, 2001: *Primerjalna zgodovina slovenske literature*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Kos, Janko, 2007: *Slovenci in Evropa*. Ljubljana: Študentska založba.
- Kos, Janko, 2016: *Sociologija slovenske literature*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Kos, Janko, 2019: Žiga Zois kot osrednja osebnost slovenskega razsvetljenstva. V: *Baron Žiga Zois. Nova spoznanja ob dvestoletnici smrti. Program simpozija in povzetki referatov* (ur. Vidmar, Luka). Ljubljana: Založba ZRC. 5.
- Kos, Janko, 2023: Žiga Zois kot osrednja osebnost slovenskega razsvetljenstva. V: *Zois. Študije* (ur. Vidmar, Luka). Ljubljana: Založba ZRC.
- Kos, Janko in Jože Toporišič, 1986: Vodnik Valentin. V: *Slovenski biografski leksikon*. 14 (ur. Munda, Jože). Ljubljana: SAZU. 509–528.
- Pirjevec, Dušan, 1957: Zgodovina slovenskega slovstva. *Naša sodobnost*. 5. 62–75, 162–172, 273–281, 348–365, 451–458, 545–556, 649–656.
- Pogačnik, Jože, 1969: *Zgodovina slovenskega slovstva. II. Klasicizem in predromantika*. Maribor: Obzorja.
- Vidmar, Luka, 2010: *Zoisova literarna republika. Vloga pisma v narodnih prerodih Slovencev in Slovanov*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Vidmar, Luka, 2020: »Grandi speranze di bene«. Metternich, Wrbna and Lazánský at the Zois Palace in May 1816. *Acta Histriae*. 28/2. 243–268.
- Vodnik, Valentin, 1988: *Zbrano delo* (ur. Kos, Janko). Ljubljana: Državna založba Slovenije.